КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Дипломна робота
бакалавра
з теми:

«ПОЛІСНА СИСТЕМА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»

Виконав:
студент групи IstP2-B22
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія) за ОПП Середня освіта (Історія
та правознавство)
денної форми навчання
Едуард КУЛЬБІЦЬКИЙ

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Ігор ОПРЯ

Рецензент:
_____
_____

Кам'янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..3
Розділ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ТЕМИ……7
1.1. Історіографія теми……..7
1.2. Джерельна база роботи……13
Розділ 2. ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ПОЛІС ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ…….17
2.1. Формування та розвиток полісної організації у Давній Греції……17
2.2. Різновиди полісів і специфіка суспільно-політичних відносин……...22
2.3. Репрезентація теми у змісті шкільної історичної освіти……..27
Розділ 3. ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ ТЕМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ……34
3.1. Дидактичний інструментарій вивчення полісної системи……...34
3.2. Проєктування та оцінювання навчального процесу……....38
ВИСНОВКИ……...44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ……..47

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми зумовлена тим, що полісна система Давньої Греції є одним із ключових явищ світової історії, у межах якого сформувалися основи державності, громадянства та політичної культури. Саме в античних полісах зародилися принципи народовладдя, правової організації суспільства та активної участі громадян у суспільному житті, що справили визначальний вплив на подальший розвиток європейської цивілізації. Осмислення цього історичного феномену дозволяє не лише глибше зрозуміти особливості античного світу, але й простежити витоки сучасних демократичних інститутів і суспільних практик.

Водночас актуальність дослідження визначається потребами сучасної історичної освіти, яка орієнтується на формування в учнів ключових компетентностей, зокрема громадянської свідомості, критичного мислення та здатності аналізувати суспільні процеси. Складність і багатовимірність теми полісної системи потребує методично виваженого підходу до її викладання, поєднання традиційних і сучасних педагогічних стратегій. У цьому контексті дослідження історичного змісту полісу та розробка ефективних методик його вивчення у закладах загальної середньої освіти набувають особливої наукової і практичної значущості.

Зв’язок дослідження з науковими програмами, темами, планами. Дипломна робота виконана відповідно до тематики, яку розробляє кафедра всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі полісної системи Давньої Греції як історичного явища та змістового компоненту шкільного курсу історії, а також розробка й обґрунтування ефективних педагогічних стратегій її вивчення у закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети необхідно розв’язати наступні **завдання:**

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити основні історіографічні підходи до вивчення полісної системи Давньої Греції;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження та визначити її пізнавальні можливості;
- розкрити сутність полісу як форми соціально-політичної самоорганізації та простежити етапи його становлення і розвитку;
- визначити основні моделі політичного устрою грецьких полісів і особливості соціальної структури та громадянських практик;
- проаналізувати репрезентацію теми полісної системи у змісті сучасної шкільної історичної освіти;
- виявити типові труднощі засвоєння теми та обґрунтувати дидактичні акценти її викладання;
- охарактеризувати традиційні та інтерактивні методи навчання у процесі вивчення історії античності;
- розробити підходи до проєктування навчальних занять і дидактичних матеріалів з теми;
- визначити критерії оцінювання результатів навчання та ефективності застосованих методик.

Об’єктом дипломної роботи є процес навчання історії у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є історичний зміст полісної системи Давньої Греції та методика її вивчення у шкільному курсі історії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період існування давньогрецьких полісів – від формування ранніх полісних структур у VIII–VII ст. до н. е. (архаїчна епоха) до завершення класичного періоду у IV ст. до н. е., що пов’язано із кризою традиційної полісної системи та початком елліністичної доби. Нижня межа визначається процесами становлення полісу

як форми соціально-політичної організації, а верхня – трансформацією полісної автономії в умовах македонського панування.

Географічні межі нашого дослідження охоплюють території Давньої Греції, зокрема Балканський півострів, острови Егейського моря, узбережжя Малої Азії та колонії грецького світу у Середземномор'ї і Причорномор'ї. Такий підхід дозволяє розглянути полісну систему як загальноеллінське явище, враховуючи регіональні особливості її розвитку та функціонування в різних частинах античного світу.

Методи та методологія дослідження зумовлені метою та завданнями роботи. У дослідженні використано історико-педагогічний, системний та компетентнісний підходи. Застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Метод аналізу використано для опрацювання історіографії, джерельної бази, а також змісту навчальних програм і підручників. Метод синтезу дав змогу узагальнити отримані результати та сформувати цілісне уявлення про полісну систему як історичне явище і навчальний матеріал. Порівняльний метод застосовано для зіставлення різних моделей політичного устрою полісів і методичних підходів до їх викладання. Метод моделювання використано у процесі розробки навчальних занять, дидактичних матеріалів та інтерактивних форм роботи з учнями.

Елементи наукової новизни полягають у комплексному поєднанні історичного аналізу полісної системи Давньої Греції з обґрунтуванням сучасних підходів до її вивчення у закладах загальної середньої освіти. У роботі уточнено дидактичний потенціал теми, систематизовано основні педагогічні стратегії її опанування, а також запропоновано підходи до інтеграції традиційних і інтерактивних методів навчання. Окрему увагу приділено розробці практичних моделей навчальних занять і формуванню критеріїв оцінювання результатів навчання.

Практичне значення результатів роботи міститься у можливості використання його матеріалів у процесі викладання історії у закладах

загальної середньої освіти, під час підготовки методичних рекомендацій для вчителів, а також у розробці сучасних форм організації навчання. Запропоновані дидактичні підходи та навчальні матеріали можуть бути використані для підвищення пізнавальної активності учнів, розвитку історичного мислення, формування громадянських компетентностей і вдосконалення навичок аналітичної та комунікативної діяльності.

Апробація результатів роботи відбувалася у процесі обговорення її складових на засіданні кафедри всесвітньої історії К-ПНУ імені І. Огієнка, а також під час навчальної діяльності при вивченні методики викладання історії.

Структура роботи узгоджена з її метою та завданням. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг основного тексту роботи становить 46 сторінок. Повний обсяг роботи – 51 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ТЕМИ

1.1. Історіографія теми.

З огляду на специфіку теми дослідження, доцільно виокремити два взаємопов'язані, але відносно самостійні напрями її наукового осмислення: історико-культурологічний та методичний (педагогічний). Такий поділ зумовлений подвійною природою проблеми: з одного боку, полісна система Давньої Греції є складним історичним феноменом, що потребує всебічного наукового аналізу, а з іншого – виступає важливим змістовим компонентом шкільного курсу історії, що потребує спеціальної дидактичної інтерпретації. Відтак, у процесі історіографічного аналізу необхідно враховувати як праці, що розкривають сутність, структуру та розвиток полісу в античному світі, так і дослідження, спрямовані на методику його викладання. У межах даного підрозділу увагу зосереджено передусім на першому блоці – історичних та культурологічних працях, які формують наукове підґрунтя для подальшого методичного осмислення теми.

У вітчизняній історичній науці поліс традиційно розглядається як базова форма організації давньогрецького суспільства, що визначила специфіку його політичного, соціального та культурного розвитку. У навчальних курсах з історії Стародавньої Греції, зокрема у працях В. Балуха та Ю. Макара, поліс трактується як особливий тип громадянської спільноти, в межах якої поєднувалися функції політичної організації, економічної взаємодії та культурної ідентичності [19]. Дослідники підкреслюють, що саме в межах полісу сформувалися основні принципи громадянства, участі у політичному житті та колективної відповідальності, які стали визначальними для античної цивілізації. Подібні підходи простежуються і в новітніх узагальнюючих працях, де наголошується на ролі полісу як середовища становлення громадянської активності та демократичних практик [33; 36].

Важливим аспектом дослідження полісної системи є аналіз її інституційної структури. У цьому контексті значний інтерес становить праця

Я. Алешкевича, у якій розглядаються органи влади та управління у давньогрецьких державах [15]. Автор акцентує увагу на складності політичної організації полісу, що поєднувала елементи народовладдя, аристократичного впливу та магістратурної системи управління. Такий підхід дозволяє розглядати поліс не лише як територіальну чи етнічну спільноту, а як політично організований колектив громадян, що функціонував на основі певних правових і соціальних норм. Водночас дослідники підкреслюють варіативність політичних форм у межах полісної системи, що проявлялася у співіснуванні різних моделей правління – від демократичних до олігархічних і тиранічних.

Суттєве значення для розуміння полісу мають археологічні дослідження, які дозволяють відтворити матеріальні основи існування давньогрецьких міст-держав. У навчальних посібниках з античної археології, укладених В. Рудим та А. Бауковою, висвітлюються особливості просторової організації полісів, зокрема планування агори, акрополя, житлових кварталів і ремісничих районів [16; 21]. Археологічні дані дають змогу глибше зрозуміти взаємозв’язок між соціальною структурою суспільства та матеріальним середовищем, у якому воно функціонувало. Поліс у цьому випадку постає як цілісна просторово-соціальна система, де архітектурні та урбаністичні рішення відображали політичну організацію та суспільні відносини.

Культурологічний підхід до осмислення феномену полісу дозволяє розкрити його як осередок формування духовного життя античного суспільства. У працях, присвячених культурі античності, зокрема у підручнику В. Балуха та В. Коцура, підкреслюється, що поліс виступав середовищем розвитку філософії, мистецтва, літератури та релігійних уявлень [18]. У цьому контексті важливе місце посідають узагальнюючі праці з історії світової культури, де наголошується на тісному зв’язку між політичною організацією полісу та формуванням культурних цінностей, таких як свобода, громадянська доблесть і відповідальність перед громадою

[30; 52]. Звернення до міфологічної спадщини, представленої у праці М. Куна [37], а також до досліджень античної літератури [49], дозволяє глибше зрозуміти світоглядні основи полісного життя, уявлення давніх греків про людину, суспільство і державу.

Узагальнюючі курси з історії культури, зокрема праці А. Бичка та колективу авторів під редакцією А. Яртися і В. Мельника, акцентують на тому, що поліс виступав не лише політичною, а й культурною моделлю організації суспільства [26; 38]. У межах цієї моделі формувалися основні норми суспільного життя, що регулювали поведінку громадян, визначали їхні права та обов'язки, а також сприяли інтеграції індивіда у спільноту. Таким чином, поліс розглядається як інтегративний феномен, у якому політичні, соціальні та культурні компоненти перебували у тісній взаємодії.

Окрему групу становлять праці, що спрямовані на узагальнення історичного досвіду античності та його переосмислення у сучасному науковому контексті. У підручниках і навчальних посібниках з історії стародавнього світу підкреслюється, що полісна система не була статичною, а зазнавала постійних змін під впливом соціально-економічних і політичних чинників [31; 32]. Сучасні дослідники звертають увагу на динамічний характер полісу, його здатність до адаптації та трансформації залежно від історичних умов [44]. У цьому контексті важливим є аналіз конкретних історичних прикладів, зокрема взаємин між окремими полісами, що дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності у їх розвитку.

У сучасній науці спостерігається тенденція до міждисциплінарного осмислення полісу, що поєднує історичний, археологічний, культурологічний і соціологічний підходи. Узагальнюючі праці з історії та культури античності демонструють прагнення до комплексного аналізу полісу як цілісного соціокультурного явища, що охоплює всі сфери життєдіяльності давньогрецького суспільства [31; 32]. Такий підхід сприяє подоланню вузькогалузевих обмежень і дозволяє сформувати більш глибоке і всебічне уявлення про природу полісної системи.

Отже, аналіз історичних і культурологічних праць свідчить про багатовимірність підходів до осмислення феномену полісу. У сучасному науковому дискурсі він постає як складний соціально-політичний і культурний організм, що поєднує інституційну структуру, матеріальне середовище, систему цінностей і практики суспільного життя. Саме таке комплексне розуміння полісу створює необхідне підґрунтя для подальшого розгляду методичних аспектів його вивчення у шкільному курсі історії.

Другий блок історіографічного аналізу становлять методичні (педагогічні) праці, у яких проблема полісної системи Давньої Греції розглядається вже не як самостійний історичний феномен, а як зміст навчання та об’єкт дидактичного опрацювання у шкільному курсі історії. У цьому випадку дослідницький акцент зміщується з реконструкції історичної реальності на пошук ефективних шляхів її засвоєння учнями, формування історичного мислення та громадянських компетентностей.

У вітчизняній педагогічній науці методика викладання історії античності представлена насамперед узагальнюючими працями, у яких визначено цілі, завдання та принципи навчання. Зокрема, у навчальному посібнику О. Бандровського розглядаються особливості викладання історії стародавнього світу, підкреслюється необхідність поєднання фактологічного матеріалу з формуванням уявлень про закономірності історичного розвитку [20]. Автор наголошує на важливості використання різноманітних методів навчання, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів та формуванню їхнього інтересу до історії.

Значний внесок у розвиток сучасної методики навчання історії зробили праці О. Пометун та Г. Фреймана, у яких обґрунтовується компетентнісний підхід до викладання історії [50]. У межах цього підходу акцент переноситься з простого засвоєння знань на формування в учнів умінь аналізувати історичні явища, робити висновки та застосовувати набуті знання у практичній діяльності. Подібні ідеї розвиваються і в статтях О.

Пометун, де підкреслюється значення формування ключових і предметних компетентностей у процесі навчання історії [51].

Важливим напрямом методичних досліджень є впровадження інноваційних та інтерактивних технологій навчання. У працях К. Баханова розглядаються сучасні підходи до організації навчального процесу, зокрема особистісно орієнтоване навчання, яке передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів і створення умов для їхньої активної участі у пізнавальній діяльності [22; 23; 24; 25]. Автор підкреслює, що ефективне навчання історії можливе лише за умови переходу від репродуктивних форм роботи до діяльнісних, що стимулюють розвиток критичного мислення.

У цьому контексті особливого значення набувають інтерактивні методи навчання, які сприяють залученню учнів до активного пізнання історичного матеріалу. У навчально-методичному посібнику за редакцією О. Пометун і Л. Пироженко розкриваються теоретичні засади та практичні аспекти використання інтерактивних технологій, таких як дискусії, рольові ігри, моделювання історичних ситуацій [29]. Застосування таких методів є особливо доцільним при вивченні теми полісної системи, оскільки дозволяє відтворити механізми функціонування давньогрецького суспільства, зокрема діяльність народних зборів чи судових органів.

Окрему групу становлять праці, присвячені розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання історії. Зокрема, В. Богданова акцентує увагу на необхідності використання спеціальних методик, що сприяють формуванню в учнів умінь аналізувати інформацію, порівнювати різні точки зору та робити аргументовані висновки [27]. Подібні ідеї простежуються і в дослідженнях Т. Ксьондзик, яка розглядає проблемне навчання як ефективний засіб формування історичного мислення [35]. У контексті вивчення полісної системи такі підходи дозволяють учням не лише засвоювати фактичний матеріал, а й усвідомлювати складність і суперечливість історичних процесів.

Суттєвий інтерес становлять також праці, присвячені організації навчального процесу та ролі учня як активного суб'єкта пізнання. Зокрема, Н. Гусєва підкреслює важливість створення умов для самостійної діяльності учнів, що сприяє глибшому засвоєнню теоретичного матеріалу [28]. У свою чергу, С. Максимюк розглядає загальнопедагогічні основи навчання, акцентуючи увагу на закономірностях формування знань, умінь і навичок [40].

Практичний аспект методики викладання історії відображений у працях, присвячених розробці конкретних форм і методів проведення уроків. Зокрема, В. Мисан та О. Мокрогуз аналізують сучасний урок історії як поєднання традиційних і новаторських підходів, підкреслюючи необхідність урізноманітнення форм роботи з учнями [42; 43]. У цьому ж руслі розглядаються нетрадиційні уроки, які сприяють підвищенню інтересу учнів до навчання [45].

Окрему групу становлять праці, що містять практичні розробки дидактичних ігор і вправ. Зокрема, М. Марченко та О. Кожем'яка пропонують різноманітні ігрові форми навчання, які можуть бути використані під час вивчення історії Стародавнього світу [34; 41]. Використання таких методів є особливо ефективним у контексті вивчення полісної системи, оскільки дозволяє моделювати соціально-політичні процеси, роблячи їх більш зрозумілими та доступними для учнів.

Узагальнюючи, слід зазначити, що методичні праці формують цілісне уявлення про шляхи та засоби викладання історії античності у школі. У них обґрунтовується необхідність поєднання традиційних і інноваційних підходів, орієнтації на розвиток особистості учня, формування його критичного мислення та громадянських компетентностей. Таким чином, методичний блок досліджень доповнює історико-культурологічний, забезпечуючи перехід від наукового осмислення полісу до його ефективного засвоєння у навчальному процесі.

1.2. Джерельна база роботи.

З урахуванням комплексного характеру теми дослідження, джерельну базу доцільно систематизувати за двома основними напрямами: історичним та нормативно-освітнім. Такий підхід зумовлений подвійною спрямованістю роботи, яка поєднує реконструкцію полісної системи Давньої Греції як історичного явища та аналіз її відображення у сучасному шкільному курсі історії. Відповідно, до першої групи належать джерела, що безпосередньо або опосередковано відтворюють політичні, соціальні та культурні реалії античного світу, тоді як друга група охоплює документи та навчальні матеріали, що визначають зміст і методику викладання цієї теми. У межах даного підрозділу основну увагу зосереджено на характеристиці історичних джерел.

Провідне місце серед історичних джерел займають твори античних авторів, які є безпосередніми свідченнями епохи. Особливе значення має праця Арістотеля «Політика» [1], у якій здійснено глибокий аналіз форм державного устрою та обґрунтовано сутність полісу як природної форми організації людської спільноти. Арістотель розглядає поліс як вищий етап розвитку суспільства, що виникає задля досягнення спільного блага, а також приділяє увагу різним типам політичних режимів і механізмам їх функціонування. Цінність цього джерела полягає не лише в теоретичному осмисленні політичної організації, а й у відображенні реальних практик полісного життя.

Важливу групу джерел становлять хрестоматії та збірники документів, які забезпечують доступ до різноманітних текстів античної доби. Зокрема, хрестоматія з історії Стародавньої Греції, укладена О. Шамою [14], містить уривки з праць істориків, філософів, політичних діячів, що дозволяє комплексно охарактеризувати різні аспекти функціонування полісу. Такі видання є важливими не лише як допоміжний матеріал, але й як засіб безпосереднього залучення до джерельної бази, що сприяє глибшому розумінню історичних процесів.

Окреме місце у структурі історичних джерел займають навчально-наукові видання, які поєднують елементи джерельного матеріалу з його науковою інтерпретацією. Зокрема, практикум з історії античної цивілізації В. Балуха [2] містить документи, уривки з джерел та систему завдань для їх аналізу, що дозволяє не лише відтворити історичну реальність, а й сформувати навички роботи з джерелами. Такі праці виконують проміжну функцію між власне історичними джерелами та їх дидактичним опрацюванням, забезпечуючи перехід від наукового знання до навчального.

Таким чином, перша група джерел охоплює як автентичні пам’ятки античної думки, так і їх сучасні інтерпретації та адаптації, що дозволяє всебічно дослідити полісну систему Давньої Греції. Їх використання забезпечує можливість глибокого аналізу політичних інститутів, соціальної структури та культурних особливостей полісу, створюючи надійне підґрунтя для подальшого вивчення цієї теми у шкільному курсі історії.

Другу групу джерел становлять нормативно-освітні та навчально-дидактичні матеріали, які визначають зміст, структуру та цілі вивчення історії у закладах загальної середньої освіти, а також окреслюють місце теми полісної системи Давньої Греції у шкільному курсі. На відміну від власне історичних джерел, що відображають античну реальність, ця група документів репрезентує сучасний освітній контекст, у межах якого здійснюється трансформація наукових знань у навчальний матеріал.

Передусім до цієї групи належать державні стандарти освіти, які визначають загальні засади організації навчального процесу та очікувані результати навчання. Зокрема, Державний стандарт базової середньої освіти [8] закріплює компетентнісний підхід як ключовий орієнтир сучасної школи, що передбачає формування в учнів не лише системи знань, а й умінь аналізувати історичні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та застосовувати набуті знання у практичній діяльності. У попередніх нормативних документах також простежується еволюція підходів до викладання історії, що відображає загальні тенденції модернізації освіти [7].

Важливе місце посідають концептуальні документи, які визначають стратегічні напрями розвитку освітньої галузі. Концепція Нової української школи [10] орієнтує освітній процес на формування ключових компетентностей, серед яких особливого значення набуває громадянська компетентність, що безпосередньо пов'язана з вивченням історичних прикладів організації суспільства, зокрема полісної системи. У свою чергу, Концепція національно-патріотичного виховання [9] акцентує увагу на формуванні ціннісних орієнтацій, громадянської відповідальності та історичної свідомості, що також актуалізує звернення до досвіду античних суспільств.

Наступну підгрупу становлять навчальні програми з історії [11], які конкретизують зміст освітніх стандартів, визначають перелік тем, послідовність їх вивчення та вимоги до навчальних досягнень учнів. Аналіз програм дозволяє встановити місце теми полісної системи Давньої Греції у структурі шкільного курсу, з'ясувати обсяг навчального матеріалу та рівень його деталізації. Водночас програми відображають сучасні тенденції інтеграції історичних знань і орієнтацію на формування цілісного уявлення про розвиток людської цивілізації.

Суттєвим джерелом є також сучасні шкільні підручники з інтегрованого курсу історії, які безпосередньо реалізують зміст навчальних програм. Підручники В. Власова та О. Желіби, О. Гісема та О. Мартинюка, С. Голованова, Н. Сорочинської та ін. [3–6; 12; 13] репрезентують адаптований для учнів матеріал про Давню Грецію, включаючи питання полісної організації. Вони містять не лише виклад фактичного матеріалу, а й систему запитань, завдань, ілюстрацій та джерельних уривків, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів. Аналіз підручників дозволяє виявити особливості інтерпретації полісної системи, рівень наукової узагальненості та дидактичні підходи до подання матеріалу.

Таким чином, друга група джерел відображає сучасний освітній дискурс, у межах якого відбувається адаптація історичного знання до потреб шкільної

освіти. Їх аналіз дає змогу простежити, яким чином складний історичний феномен полісу трансформується у навчальний матеріал, визначити основні підходи до його викладання та окреслити можливості вдосконалення методики навчання історії у закладах загальної середньої освіти.

* * *

Отож, у результаті аналізу історіографії встановлено, що феномен полісу в сучасній науковій думці розглядається як складне багатовимірне явище, що поєднує політичні, соціальні та культурні характеристики давньогрецького суспільства. Історичні та культурологічні праці дозволяють простежити еволюцію підходів до його осмислення – від інституційно-політичного трактування до комплексного розуміння полісу як цілісного соціокультурного організму. Методичні дослідження демонструють переорієнтацію навчального процесу на компетентнісний підхід, активізацію пізнавальної діяльності учнів та використання інноваційних технологій навчання. Отож, історіографічний аналіз засвідчує взаємодоповнюваність наукового та педагогічного підходів, що створює теоретичне підґрунтя для ефективного вивчення полісної системи у шкільному курсі історії.

Джерельна база дослідження також має комплексний характер і охоплює як власне історичні пам’ятки, так і нормативно-освітні документи та навчальні матеріали. Перша група джерел забезпечує можливість реконструкції політичних інститутів, соціальної структури та культурних особливостей полісу на основі античної спадщини та її наукових інтерпретацій. Друга група відображає сучасні підходи до організації історичної освіти, визначає зміст і структуру навчального матеріалу та окреслює методичні орієнтири його викладання. Поєднання цих джерел дозволяє не лише глибоко осмислити історичний зміст полісної системи, а й простежити особливості його трансформації у шкільному курсі історії, що є необхідною умовою реалізації поставлених у дослідженні завдань.

РОЗДІЛ 2. ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ПОЛІС ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ

2.1. Формування та розвиток полісної організації у Давній Греції.

Поліс у Давній Греції був не просто територіально окресленою одиницею чи формою державності, а передусім особливим типом соціально-політичної самоорганізації громади, що сформувався внаслідок тривалого історичного розвитку грецького суспільства. Його поява була пов'язана з розкладом родоплемінних відносин та переходом до нових форм суспільної інтеграції, які вже не ґрунтувалися виключно на кровній спорідненості. Натомість на перший план виходять політичні, територіальні та економічні зв'язки, що об'єднували людей у межах конкретної громади. У цьому сенсі поліс можна розглядати як результат внутрішньої еволюції грецького світу, що відобразив перехід від архаїчних форм організації до більш складних і структурованих моделей суспільного життя.

Важливо підкреслити, що поліс як форма організації мав глибоко інтегративний характер. Він поєднував у собі риси держави, громади та культурного центру, виступаючи водночас політичним, соціальним і духовним простором існування людини. На відміну від централізованих держав Стародавнього Сходу, де влада концентрувалася в руках монарха або вузького кола правлячої еліти, грецький поліс формувався як самоврядна спільнота громадян, у якій ключову роль відігравала участь населення у політичному житті. Саме ця участь була основою політичної легітимності та визначальною ознакою громадянського статусу [36, с. 109].

Однією з фундаментальних характеристик полісу була наявність чітко окресленого кола громадян, які мали політичні права і обов'язки. Громадянство у полісі не було лише юридичною категорією – воно мало глибокий соціальний і моральний зміст. Бути громадянином означало не лише користуватися певними привілеями, але й активно брати участь у житті громади: відвідувати народні збори, обіймати посади, виконувати військові

обов’язки, дотримуватися законів і захищати інтереси полісу. Таким чином, поліс формував особливий тип особистості – громадянина-політика, для якого публічна діяльність була невід’ємною складовою життя.

Водночас полісна організація передбачала чітке розмежування між повноправними членами громади та іншими категоріями населення. Метекі (іноземці), жінки та раби були виключені з політичного життя, що свідчить про обмежений характер античної демократії. Це створювало певну соціальну напруженість і водночас підкреслювало елітарність громадянського статусу. Таким чином, поліс поєднував у собі елементи демократизму і соціальної нерівності, що є однією з його ключових суперечностей.

Особливу роль у функціонуванні полісу відігравали інститути влади, які забезпечували реалізацію принципів самоврядування. Народні збори виступали головним органом прийняття рішень, де громадяни могли висловлювати свою позицію та брати участь у голосуванні. Ради та магістратури виконували адміністративні та виконавчі функції, забезпечуючи повсякденне управління громадою. Судові органи, у свою чергу, здійснювали контроль за дотриманням законів і вирішували конфлікти. Така система інститутів свідчить про високий рівень організації полісу та його здатність до саморегуляції [39, с. 46].

Не менш важливим є те, що поліс виступав як простір формування спільної ідентичності. Громадяни відчували свою приналежність до конкретного полісу, що проявлялося у спільних релігійних культах, святах, традиціях і символах. Релігія відігравала важливу роль у консолідації громади, оскільки культи покровительських божеств об’єднували громадян і зміцнювали їхню солідарність. Водночас культурні практики, такі як театральні вистави, спортивні змагання та публічні обговорення, сприяли формуванню громадянської свідомості та розвитку колективних цінностей.

Полісна організація також передбачала тісний зв’язок між політикою та економікою. Основою господарства більшості полісів було землеробство,

ремесло та торгівля, які забезпечували матеріальне існування громади. Економічна самодостатність була важливою умовою політичної незалежності полісу, хоча на практиці далеко не всі поліси могли повністю забезпечити себе ресурсами. Це зумовлювало розвиток міжполісних зв'язків, колонізації та торговельних відносин, що, у свою чергу, впливало на внутрішній розвиток полісів [47, с. 459].

Важливою характеристикою полісу була його автономність, яка проявлялася у прагненні до самостійності в політичній, економічній та військовій сферах. Кожен поліс мав власні закони, систему управління та збройні сили, що дозволяло йому діяти як незалежна одиниця у межах грецького світу. Водночас поліси були об'єднані спільною культурою, мовою та релігією, що створювало підґрунтя для формування загальногрецької ідентичності. Така взаємодія автономії та культурної єдності була характерною рисою античної цивілізації [33].

Слід також звернути увагу на те, що поліс був динамічною системою, яка змінювалася під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Соціально-економічні зміни, боротьба між різними групами населення, зовнішньополітичні виклики – усе це впливало на еволюцію полісної організації. У різні періоди історії окремі поліси могли переходити від однієї форми правління до іншої, що свідчить про гнучкість і адаптивність цієї системи.

Отже, давньогрецький поліс був унікальною формою соціально-політичної самоорганізації, яка поєднувала у собі елементи державності, громадянської спільноти та культурного середовища. Його сутність полягала у здатності громадян до самоврядування, активної участі у політичному житті та усвідомлення відповідальності за спільне благо. Саме ці риси визначили значення полісу як ключового явища античної історії та зумовили його важливе місце у змісті шкільного курсу історії.

Розвиток полісної системи Давньої Греції відзначався складною динамікою, що відображала загальні процеси соціально-економічної та

політичної трансформації грецького суспільства. Найбільш показовими у цьому контексті є архаїчна (VIII–VI ст. до н. е.) та класична (V–IV ст. до н. е.) епохи, у межах яких поліс не лише сформувався як провідна форма організації, але й досяг свого найвищого розвитку. Аналіз цих періодів дозволяє простежити еволюцію полісу від відносно простих структур до складних політичних систем із розвиненими інститутами влади та громадянської участі [19, с. 118].

В архаїчну епоху відбувається процес становлення полісу як соціально-політичної спільноти. Цей період характеризується поступовим розпадом родоплемінних відносин і формуванням нових структур, заснованих на територіальній і майновій диференціації. Зростання населення, обмеженість земельних ресурсів і розвиток ремесел і торгівлі сприяли посиленню соціальної напруженості, що, у свою чергу, зумовило необхідність реформування суспільних відносин. У цей час відбувається оформлення основних елементів полісу: визначаються його територіальні межі, формуються органи влади, встановлюються правові норми.

Однією з ключових рис архаїчного періоду є поява перших писаних законів, що стало важливим кроком у розвитку політичної організації. Кодифікація права сприяла обмеженню свавілля аристократії та створенню більш стабільної системи суспільних відносин. Водночас у багатьох полісах спостерігається боротьба між родовою знаттю та демосом, що призводило до встановлення тираній як перехідної форми влади. Тирани, спираючись на підтримку широких верств населення, часто проводили реформи, спрямовані на послаблення впливу аристократії та зміцнення державної влади [38, с. 88].

Важливим явищем архаїчної доби була Велика грецька колонізація, яка значно вплинула на розвиток полісної системи. Заснування нових поселень у Середземномор’ї та Причорномор’ї сприяло поширенню грецької культури, розвитку торгівлі та встановленню нових економічних зв’язків. Колонізація також сприяла зменшенню соціальної напруженості в метрополіях, оскільки частина населення переселялася на нові території. Водночас нові поліси,

засновані колоністами, відтворювали основні риси полісної організації, що свідчить про універсальність цієї моделі.

У класичну епоху полісна система досягає свого найвищого розвитку. Цей період характеризується завершенням процесу формування основних політичних інститутів і утвердженням різних форм правління – демократії, олігархії та змішаних систем. Найбільш яскравим прикладом розвитку демократичної моделі є Афіни, де було створено розвинену систему народовладдя з широкою участю громадян у політичному житті. Водночас у Спарті сформувалася олігархічна модель, що базувалася на жорсткій соціальній і військовій організації [52, с. 45].

Класична доба також відзначається підвищенням ролі громадянина у політичному житті. Участь у народних зборах, судових органах і виконання державних обов'язків стають невід'ємною частиною життя повноправного члена полісу. Це сприяє розвитку політичної культури, формуванню навичок публічного виступу, аргументації та колективного прийняття рішень. Водночас посилюється значення права як регулятора суспільних відносин.

Разом з тим, класична епоха виявила і внутрішні суперечності полісної системи. Загострення боротьби між окремими полісами за гегемонію, зокрема між Афінами і Спартою, призвело до тривалих воєн, які послабили грецький світ. Внутрішні соціальні конфлікти, економічна нерівність і політична нестабільність також негативно впливали на функціонування полісів. У другій половині IV ст. до н. е. ці процеси сприяли поступовому занепаду класичної полісної системи та підготовці ґрунту для встановлення нових форм політичної організації в елліністичну добу.

Таблиця 1. Формування та розвиток полісної організації у Давній Греції

Аспект	Характеристика
Сутність полісу	Поліс – це форма соціально-політичної самоорганізації громади, що поєднувала риси держави, громадянської спільноти та культурного центру.
Передумови	Розклад родоплемінних відносин, перехід до

виникнення	територіальної організації, розвиток економічних і політичних зв’язків.
Основні ознаки полісу	Самоврядування, наявність громадянського колективу, політична активність населення, автономність, спільна ідентичність.
Громадянство	Повноправні громадяни мали політичні права та обов’язки (участь у зборах, суді, війську); громадянство мало соціально-моральний зміст.
Соціальна структура	Поділ на громадян, метеків, рабів і жінок; політичні права належали лише громадянам.
Інститути влади	Народні збори (вищий орган), ради і магістратури (управління), суди (контроль і правосуддя).
Культурно-релігійна роль	Спільні культи, свята, традиції, театри та ігри формували колективну ідентичність і громадянську свідомість.
Економічна основа	Землеробство, ремесло, торгівля; економічна самодостатність як умова незалежності.
Автономність полісів	Кожен поліс мав власні закони, управління і військо, але існувала спільна грецька культура.
Історичне значення	Формування основ демократії, громадянства та політичної культури європейської цивілізації.

Таким чином, розвиток полісів в архаїчну і класичну епохи був складним і багатогранним процесом, що поєднував елементи становлення, розквіту та поступового занепаду. Архаїчна доба заклала основи полісної організації, тоді як класична епоха стала періодом її найвищого розвитку і водночас виявила внутрішні обмеження цієї системи. Аналіз динаміки розвитку полісів дозволяє глибше зрозуміти специфіку античної цивілізації та її значення для подальшого історичного розвитку.

2.2. Різновиди полісів і специфіка суспільно-політичних відносин.

Полісна система Давньої Греції вирізнялася значною різноманітністю політичних форм, що було зумовлено відмінностями у соціально-економічному розвитку, географічному положенні, історичних традиціях та

співвідношенні суспільних сил у різних полісах. Незважаючи на наявність спільних структурних ознак – громадянського колективу, органів самоврядування, правових норм – політичний устрій кожного полісу формувався індивідуально, відображаючи специфіку внутрішнього розвитку. У цьому контексті доцільно розглядати не одну «типову» модель полісу, а сукупність політичних моделей, що співіснували та взаємодіяли у межах античного світу [44, с. 112].

Найдавнішою формою політичної організації полісів була аристократична (родова) модель, яка сформувалася на основі традицій родоплемінного устрою. Влада у таких полісах належала представникам знаті – аристократам, які контролювали основні політичні інститути та володіли значними земельними ресурсами. Народні збори в цих умовах мали обмежений вплив, а реальні рішення приймалися вузьким колом осіб. З часом ця форма трансформувалася в олігархічну модель, де провідну роль почали відігравати не лише родові аристократи, але й заможні верстви населення, що досягли економічного впливу через торгівлю і ремесла. Олігархія забезпечувала певну стабільність і контрольованість політичного життя, однак її обмежений характер викликав невдоволення широких верств демосу, що ставало підґрунтям для соціальних конфліктів.

У відповідь на загострення внутрішніх суперечностей у багатьох полісах виникає тиранічна форма правління, яка посідає проміжне місце між аристократією та демократичними перетвореннями. Тирани, як правило, приходили до влади шляхом перевороту, спираючись на підтримку демосу або військової сили. Встановлення тиранії означало концентрацію влади в руках однієї особи, проте ця влада нерідко використовувалася для проведення реформ, спрямованих на обмеження впливу аристократії та покращення становища широких верств населення. У деяких полісах тиранічні режими сприяли розвитку інфраструктури, ремесел і торгівлі, а також підтримували культурні ініціативи. Водночас нестабільність

одноосібного правління та відсутність чітких механізмів передачі влади часто призводили до політичних криз [33].

Найбільш розвиненою формою політичної організації полісу стала демократична модель, яка досягла класичного вираження в Афінах. Її основою була ідея участі громадян у прийнятті політичних рішень, що реалізовувалася через діяльність народних зборів, ради та судових органів. Демократія передбачала рівність громадян перед законом, можливість займати державні посади та брати участь у політичному житті. Важливою рисою було також поєднання прав і обов'язків громадянина, що формувало активну громадянську позицію. Проте афінська демократія мала обмежений характер: вона поширювалася лише на повноправних громадян-чоловіків, виключаючи жінок, рабів і іноземців. Незважаючи на це, демократична модель стала важливим етапом у розвитку політичної думки та практики, заклавши основи для подальшого осмислення принципів народовладдя.

Поряд із демократичними формами існували й змішані політичні системи, які поєднували елементи різних форм правління. Найяскравішим прикладом є Спарта, де політичний устрій включав елементи монархії (двовладдя царів), аристократії (герусія) та обмеженої участі громадян (апелла). Така система забезпечувала високий рівень стабільності та дисципліни, але водночас підпорядковувала інтереси особи інтересам держави та обмежувала політичну активність громадян. Спартанська модель демонструє, що полісна організація могла розвиватися не лише у напрямі демократизації, але й у бік жорсткої регламентації суспільного життя [20, с. 33].

Важливо підкреслити, що політичні моделі полісів не були статичними: вони змінювалися під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Соціальні конфлікти, економічні зміни, війни та міжполісна конкуренція сприяли трансформації політичних систем, переходу від однієї форми правління до іншої. У багатьох випадках поліси проходили послідовні етапи розвитку – від аристократії до тиранії, а згодом до демократії або олігархії. Така динаміка

свідчить про високий рівень політичної активності грецького суспільства та його здатність до саморегуляції.

Різноманітність моделей політичного устрою грецьких полісів також відображає особливості їх взаємодії. Поліси не існували ізольовано: вони підтримували торговельні, культурні та політичні зв'язки, вступали у союзи або конфлікти. Це сприяло взаємному впливу політичних інститутів і практик, запозиченню окремих елементів управління та формуванню спільного політичного простору античного світу.

Таким чином, моделі політичного устрою грецьких полісів являють собою складну і динамічну систему, що поєднує різні форми організації влади – від аристократичних до демократичних. Їх аналіз дозволяє не лише глибше зрозуміти специфіку античного суспільства, але й простежити витоки основних політичних ідей та інститутів, які відіграли важливу роль у подальшому розвитку європейської цивілізації.

Соціальна структура давньогрецького полісу була складною та ієрархічно організованою, відображаючи як економічні відносини, так і політичні права різних груп населення. Вона визначала характер суспільно-політичних відносин, рівень участі індивідів у житті громади та особливості функціонування державних інститутів. Поліс як громадянська спільнота ґрунтувався на чіткому розмежуванні прав і обов'язків, що створювало систему включення одних і виключення інших із політичного життя [32, с. 108].

Центральне місце у соціальній структурі займали повноправні громадяни, які становили ядро політичної спільноти. Саме вони володіли повним комплексом прав – брали участь у народних зборах, обіймали державні посади, здійснювали судочинство, брали участь у військових діях. Водночас громадянство було не лише правом, але й обов'язком: громадяни повинні були служити в армії, дотримуватися законів і брати активну участь у громадському житті. Таким чином, громадянин у полісі виступав як активний суб'єкт політики, а не пасивний підданий.

Однак громадянський колектив був обмеженим. Значну частину населення складали метеки (іноземці, що постійно проживали у полісі), які, незважаючи на свою економічну активність, не мали політичних прав. Вони могли займатися ремеслом, торгівлею, сплачували податки, але були виключені з процесу прийняття рішень. Це підкреслює соціальну обмеженість полісної демократії та її залежність від чітко визначених критеріїв належності до громадянського колективу.

Найнижчу сходинку соціальної ієрархії займали раби, які були повністю позбавлені прав і розглядалися як власність. Рабство відігравало важливу роль у функціонуванні полісної економіки, забезпечуючи матеріальну основу існування громадянського колективу. Водночас наявність рабства суперечила ідеї свободи, яка декларувалася для громадян, що свідчить про внутрішню суперечливість полісної системи. Окреме місце у соціальній структурі займали жінки, які, незважаючи на свою роль у сім'ї та господарстві, були практично виключені з політичного життя. Вони не мали громадянських прав, не брали участі у народних зборах і не могли впливати на прийняття рішень. Це ще раз підкреслює обмежений характер античного громадянства та патріархальний характер суспільства [26, с. 117].

Соціальна структура полісу безпосередньо визначала характер громадянських практик, тобто форм участі громадян у суспільно-політичному житті. Однією з ключових таких практик була участь у народних зборах, де приймалися найважливіші рішення щодо управління полісом. Обговорення і голосування формували у громадян навички публічного виступу, аргументації та колективного прийняття рішень.

Важливою складовою громадянської активності була участь у судових органах, де громадяни виконували функції суддів або присяжних. Це сприяло формуванню правової свідомості, розуміння значення закону та відповідальності за його дотримання. Судочинство у полісі мало публічний характер і було важливим елементом громадянського життя.

Не менш значущою була військова служба, яка розглядалася як обов'язок кожного громадянина. Участь у захисті полісу не лише забезпечувала його безпеку, але й зміцнювала почуття єдності та приналежності до громади. Військова організація полісу була тісно пов'язана з його політичною структурою, оскільки право брати участь у політичному житті часто залежало від виконання військових обов'язків.

Окрім політичної та військової сфер, громадянські практики включали участь у релігійних і культурних заходах, які відігравали важливу роль у консолідації суспільства. Свята, театральні вистави, релігійні обряди сприяли формуванню спільної ідентичності та підтримували цінності полісної спільноти. Водночас варто підкреслити, що громадянські практики були доступні лише обмеженому колу осіб, що зумовлювало соціальну напруженість і суперечності. Відсутність політичних прав у значної частини населення ставила під сумнів універсальність принципів полісної організації та обмежувала її розвиток [33].

Таким чином, соціальна структура і громадянські практики у полісах були взаємопов'язаними елементами, що визначали характер античного суспільства. Вони формували специфічний тип громадянської культури, заснованої на активній участі у суспільному житті, але водночас обмеженої за своїм соціальним охопленням. Аналіз цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти як досягнення, так і суперечності полісної системи Давньої Греції.

2.3. Репрезентація теми у змісті шкільної історичної освіти.

Проблематика полісної системи Давньої Греції займає важливе місце у змісті шкільного курсу всесвітньої історії, оскільки саме через її вивчення учні отримують уявлення про витоки європейської цивілізації, становлення державності, громадянства та демократичних інститутів. Аналіз навчальних програм і підручників дозволяє простежити, яким чином складний історичний феномен полісу адаптується до рівня сприйняття учнів і які дидактичні підходи застосовуються для його опанування.

У сучасних навчальних програмах з історії для закладів загальної середньої освіти тема Давньої Греції, зокрема полісної системи, розглядається у межах інтегрованого курсу історії у 6 класі. Програми [11] визначають ключові змістові лінії, серед яких важливе місце займають питання виникнення полісів, їх політичної організації, соціальної структури та особливостей розвитку окремих полісів, передусім Афін і Спарти. Водночас акцент робиться не лише на засвоєнні фактологічного матеріалу, а й на формуванні в учнів умінь аналізувати історичні явища, порівнювати різні форми правління та робити узагальнення.

Особливістю сучасних програм є орієнтація на компетентнісний підхід, що передбачає інтеграцію знань, умінь і цінностей. У цьому контексті вивчення полісної системи спрямоване на формування громадянської компетентності, розуміння принципів демократії, участі у суспільному житті та відповідальності за прийняття рішень. Таким чином, поліс розглядається не лише як історичний феномен, але і як модель, що має значний виховний потенціал.

Аналіз сучасних підручників з інтегрованого курсу історії (В. Власов, О. Желіба; О. Гісем, О. Мартинюк; С. Голованов; Н. Сорочинська та ін.) [3–6; 12; 13] свідчить про певну уніфікацію підходів до висвітлення теми полісу. Як правило, матеріал подається у логічній послідовності: спочатку розглядаються передумови виникнення полісів, далі – їх основні риси, соціальна структура та форми правління, після чого увага зосереджується на характеристиці найбільш відомих полісів – Афін і Спарти. Такий підхід дозволяє сформувати у учнів цілісне уявлення про полісну систему.

Водночас підручники відрізняються за ступенем деталізації та способами подання матеріалу. Частина з них акцентує увагу на політичних інститутах і формах правління, тоді як інші більше уваги приділяють повсякденному життю, культурі та соціальним відносинам. Важливим елементом є включення до підручників уривків з історичних джерел,

ілюстрацій, схем і карт, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок роботи з різними видами інформації.

Суттєву роль у висвітленні теми полісу відіграє система навчальних завдань, яка супроводжує текст підручників. Запитання репродуктивного, аналітичного та творчого характеру спрямовані на перевірку знань, розвиток критичного мислення та формування умінь застосовувати знання у нових ситуаціях. Зокрема, учням пропонується порівнювати різні політичні системи, аналізувати діяльність історичних діячів, оцінювати значення полісної організації для розвитку цивілізації [25, с. 54].

Разом з тим, аналіз навчально-методичних матеріалів дозволяє виявити певні проблеми у висвітленні теми полісу. Зокрема, спостерігається спрощення складних історичних процесів, що іноді призводить до формування поверхневих уявлень про сутність полісної системи. Крім того, недостатньо уваги приділяється внутрішнім суперечностям полісу, таким як обмеженість громадянських прав або соціальна нерівність. Це зумовлює необхідність удосконалення методики викладання, зокрема шляхом більш широкого використання проблемного та інтерактивного навчання.

Отже, навчальні програми та підручники відіграють ключову роль у формуванні уявлень учнів про полісну систему Давньої Греції. Вони забезпечують адаптацію складного історичного матеріалу до рівня шкільної освіти та створюють умови для формування історичного мислення і громадянських компетентностей. Водночас існує потреба у подальшому вдосконаленні змісту та методики викладання цієї теми з метою більш глибокого і всебічного її засвоєння.

Вивчення полісної системи Давньої Греції у шкільному курсі історії пов’язане з низкою об’єктивних труднощів, зумовлених як складністю самого історичного матеріалу, так і віковими особливостями учнів. Поліс як багатовимірне явище поєднує політичні, соціальні, економічні та культурні аспекти, що ускладнює його цілісне сприйняття. Учні часто сприймають окремі елементи – наприклад, демократію в Афінах або військову

організацію Спарти – ізольовано, не завжди усвідомлюючи їх взаємозв’язок у межах єдиної полісної системи. Це призводить до фрагментарності знань і потребує спеціального дидактичного опрацювання [36, с. 109].

Однією з типових труднощів є абстрактність ключових понять, таких як «поліс», «громадянство», «демократія», «олігархія». Для учнів 6 класу ці категорії часто є новими і потребують не лише пояснення, а й конкретизації через приклади, аналогії та візуалізацію. Без належної методичної підтримки існує ризик формального запам’ятовування термінів без глибокого розуміння їх змісту. У цьому контексті важливо забезпечити поступовий перехід від конкретного до абстрактного, використовуючи доступні для сприйняття історичні ситуації [45, с. 83].

Ще однією проблемою є хронологічна та просторово-географічна складність матеріалу. Учні мають орієнтуватися в різних етапах розвитку Давньої Греції, розуміти відмінності між архаїчною і класичною епохами, а також уявляти географічне розташування полісів і колоній. Недостатній рівень сформованості цих умінь ускладнює розуміння причинно-наслідкових зв’язків і логіки історичного процесу. Тому важливим є активне використання карт, схем, хронологічних таблиць.

Суттєві труднощі викликає також усвідомлення соціальної структури полісу. Учні не завжди чітко розрізняють категорії населення (громадяни, метеки, раби), їхній правовий статус і роль у суспільстві. Особливо складним є розуміння обмеженого характеру античної демократії, що суперечить сучасним уявленням про рівність і права людини. Це потребує акцентування уваги на історичній зумовленості явищ та уникнення анахронізмів у мисленні учнів [42, с. 52].

Окрему групу труднощів становить сприйняття полісу як цілісної системи, а не лише сукупності окремих фактів. Учні можуть знати про народні збори, закони чи війну, але не завжди бачать, як ці елементи взаємодіють і формують єдиний механізм функціонування полісу. Саме тому

важливо формувати системне мислення, здатність узагальнювати та встановлювати зв’язки між різними аспектами історичної реальності.

З огляду на зазначені труднощі, особливого значення набувають дидактичні акценти, що забезпечують ефективне засвоєння теми. Передусім це орієнтація на діяльнісний підхід, який передбачає активну участь учнів у процесі навчання. Використання проблемних запитань, дискусій, рольових ігор та моделювання історичних ситуацій дозволяє не лише засвоїти матеріал, а й осмислити його у практичній площині. Наприклад, відтворення роботи народних зборів або суду сприяє кращому розумінню механізмів функціонування полісу [51, с. 10].

Важливим є також застосування візуалізації та структуризації знань. Схеми, таблиці, діаграми допомагають учням систематизувати інформацію, виділити головне та встановити взаємозв’язки між елементами. Наприклад, схема «Структура полісу» або порівняльна таблиця «Афіни – Спарта» сприяє глибшому осмисленню матеріалу.

Не менш значущим є акцент на формуванні критичного мислення. Учні повинні вчитися аналізувати історичні факти, оцінювати різні форми правління, розуміти їх переваги та недоліки. Це особливо актуально при розгляді таких питань, як демократія, соціальна нерівність або роль громадянина у полісі. Використання джерел, проблемних завдань і дискусій сприяє розвитку цих умінь.

Крім того, доцільно підкреслювати актуальність теми для сучасності, проводячи паралелі між античними та сучасними формами організації суспільства. Це дозволяє підвищити мотивацію учнів і показати практичне значення історичних знань. Водночас такі порівняння мають бути методично виваженими, щоб уникнути спрощень і некоректних аналогій [41, с. 7].

Як бачимо, процес засвоєння теми полісної системи Давньої Греції супроводжується низкою труднощів, що потребують цілеспрямованого методичного подолання. Визначення ключових дидактичних акцентів – діяльнісного підходу, візуалізації, розвитку критичного мислення та

актуалізації знань – дозволяє забезпечити більш глибоке і свідоме опанування матеріалу, сприяючи формуванню в учнів цілісного уявлення про один із ключових феноменів античної історії.

* * *

Отже, полісна система Давньої Греції постає як складне історичне явище, що поєднує риси політичної організації, соціальної структури та культурної спільноти. Її формування було результатом тривалого процесу трансформації грецького суспільства, пов’язаного з розпадом родоплемінних відносин, розвитком господарства та становленням нових форм соціальної взаємодії. Упродовж архаїчної та класичної епох поліс утвердився як основна форма організації життя, що забезпечувала участь громадян у політичному процесі, регулювання суспільних відносин і формування колективної ідентичності. Водночас динаміка розвитку полісів засвідчує їх здатність до змін і адаптації, що проявлялося у трансформації політичних інститутів і форм правління.

Різноманітність моделей політичного устрою грецьких полісів і особливості їх соціальної структури відображають складність і суперечливість античного суспільства. Співіснування демократичних, олігархічних і змішаних форм правління свідчить про варіативність політичного розвитку та активний пошук оптимальних механізмів організації влади. Соціальна ієрархія, що включала громадян, метеки, рабів і жінок, визначала характер громадянських практик і рівень участі різних груп у суспільному житті. Це дозволяє розглядати поліс не лише як інституційну модель, але і як специфічний тип соціальних відносин, у межах якого формувалися засади громадянської культури, водночас обмеженої за своїм охопленням.

Репрезентація теми полісної системи у змісті шкільної історичної освіти засвідчує її значний навчальний і виховний потенціал. Вивчення цього матеріалу сприяє формуванню уявлень про витоки державності, демократії та

громадянства, а також розвитку історичного мислення учнів. Разом з тим, складність теми зумовлює наявність певних труднощів у її засвоєнні, що потребує чіткого визначення дидактичних акцентів, використання доступних форм подання матеріалу та активізації пізнавальної діяльності учнів. Таким чином, поєднання ґрунтовного історичного змісту з методично виваженим підходом дозволяє забезпечити ефективне опанування теми полісної системи Давньої Греції у шкільному курсі історії.

РОЗДІЛ 3. ПЕДАГОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ ТЕМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Дидактичний інструментарій вивчення полісної системи.

Тема полісної системи Давньої Греції належить до базових у курсі історії античності, оскільки через її вивчення учні засвоюють ключові уявлення про становлення державності, громадянства та політичної культури. Ефективність опанування цього матеріалу значною мірою залежить від правильно підібраного дидактичного інструментарію, у структурі якого важливе місце посідають саме традиційні методи навчання. Вони забезпечують логічну послідовність викладу, наукову достовірність змісту та створюють основу для формування системних історичних знань. Саме тому аналіз традиційних методів у викладанні історії античності є необхідним для розуміння їх ролі у процесі навчання та визначення можливостей їх ефективного поєднання з сучасними педагогічними підходами.

Традиційні методи навчання займають важливе місце у викладанні історії античності, зокрема теми полісної системи Давньої Греції, оскільки забезпечують систематичне, послідовне та науково обґрунтоване засвоєння навчального матеріалу. Попри активне впровадження інноваційних технологій, саме традиційні підходи залишаються базою організації навчального процесу, створюючи необхідні передумови для формування в учнів цілісних історичних знань та уявлень [43, с. 63].

Провідне місце серед традиційних методів займає словесний метод, насамперед пояснювально-ілюстративний виклад матеріалу вчителем. Розповідь і пояснення дозволяють систематизовано подати складний історичний матеріал, окреслити ключові поняття (поліс, громадянство, демократія, олігархія), розкрити причинно-наслідкові зв’язки та логіку розвитку історичних процесів. У контексті вивчення полісної системи особливо важливою є структурована розповідь, яка поєднує опис політичних

інститутів, соціальної структури та повсякденного життя громадян. Використання елементів проблемного викладу, постановка запитань у процесі пояснення сприяють активізації уваги учнів і стимулюють їх до осмислення матеріалу.

Важливим компонентом традиційного навчання є робота з підручником, яка забезпечує закріплення та поглиблення знань. Підручник виступає основним джерелом навчальної інформації, структурованої відповідно до програмних вимог. Учні вчаться знаходити головне, виділяти ключові поняття, відповідати на запитання та виконувати завдання. У процесі вивчення теми полісу доцільно використовувати різні види роботи з текстом: читання з коментуванням, складання плану, виділення термінів, аналіз ілюстрацій і схем. Це сприяє розвитку навичок самостійної роботи та формуванню інформаційної компетентності [50, с. 119].

Суттєву роль відіграє робота з історичними джерелами, яка, хоча й може мати елементи інноваційності, традиційно входить до арсеналу класичних методів навчання. Використання уривків із праць античних авторів, документів чи хрестоматій дозволяє учням безпосередньо ознайомитися з історичними свідченнями. Аналіз джерел допомагає конкретизувати абстрактні поняття, розкрити особливості полісного життя та сформувати елементарні навички історичного аналізу.

Не менш важливим є наочний метод, який передбачає використання карт, схем, таблиць, ілюстрацій. У процесі вивчення полісної системи особливого значення набуває робота з історичною картою, що дозволяє учням уявити географічне розташування полісів, напрями колонізації, особливості природних умов. Схеми та таблиці сприяють систематизації знань, допомагають виділити основні риси полісу, порівняти різні форми правління або соціальні групи.

Традиційні методи також включають репродуктивні форми діяльності учнів, такі як відповіді на запитання, виконання письмових завдань, переказ матеріалу. Хоча ці форми інколи критикуються за недостатню активність

учнів, вони відіграють важливу роль у закріпленні знань, формуванні базових умінь і навичок. За умови правильного поєднання з іншими методами вони можуть бути ефективним засобом навчання.

Особливе місце займає контроль і перевірка знань, які також належать до традиційних елементів навчального процесу. Усне опитування, письмові роботи, тестування дозволяють оцінити рівень засвоєння матеріалу, виявити прогалини у знаннях та скоригувати подальшу навчальну діяльність. У контексті теми полісу важливо перевіряти не лише знання фактів, але й розуміння сутності явищ і вміння застосовувати знання.

Водночас слід зазначити, що ефективність традиційних методів значною мірою залежить від їх методично грамотного використання. Вони не повинні зводитися до механічної передачі інформації, а мають поєднуватися з елементами активізації пізнавальної діяльності учнів. Лише за такої умови традиційні методи здатні забезпечити не лише засвоєння знань, а й розвиток мислення та інтересу до історії [53, с. 74].

Таким чином, традиційні методи навчання залишаються важливим компонентом викладання історії античності. Вони забезпечують системність, послідовність і науковість навчального процесу, створюючи основу для подальшого використання інноваційних підходів. У поєднанні з сучасними педагогічними технологіями вони дозволяють досягти високого рівня засвоєння теми полісної системи Давньої Греції.

Сучасний етап розвитку історичної освіти характеризується активним впровадженням інтерактивних підходів, які орієнтовані на залучення учнів до активної пізнавальної діяльності, формування критичного мислення та розвитку ключових компетентностей. У процесі вивчення теми полісної системи Давньої Греції такі підходи є особливо ефективними, оскільки дозволяють не лише засвоїти фактологічний матеріал, але й відтворити механізми функціонування античного суспільства через діяльнісні форми навчання [35, с. 10].

Одним із найбільш результативних інтерактивних методів є моделювання історичних ситуацій, що передбачає відтворення певних елементів політичного, соціального чи культурного життя полісу. Наприклад, учні можуть змоделювати роботу народних зборів, процес прийняття законів або судовий розгляд. Така діяльність дозволяє глибше зрозуміти принципи функціонування політичних інститутів, усвідомити роль громадянина та відчути специфіку античної демократії. Моделювання сприяє формуванню системного бачення полісу як цілісного організму, де всі елементи взаємопов'язані.

Важливе місце займають дискусійні методи, які стимулюють учнів до активного обговорення проблемних питань. У межах теми полісної системи доцільно організовувати дискусії щодо переваг і недоліків різних форм правління (демократії, олігархії), ролі громадянина у політичному житті, співвідношення свободи та обов'язків. Дискусія сприяє розвитку аргументованого мовлення, уміння відстоювати власну позицію та поважати думку інших. Водночас вона дозволяє уникнути однозначного трактування історичних явищ, підкреслюючи їх багатогранність і суперечливість.

Особливе значення мають рольові практики, які є різновидом інтерактивного навчання і передбачають перевтілення учнів у історичних персонажів або представників різних соціальних груп. У процесі рольової гри учні можуть виступати у ролі афінських громадян, спартанських воїнів, законодавців чи суддів, що дозволяє їм краще зрозуміти мотиви поведінки історичних діячів та специфіку соціальних відносин. Рольові практики сприяють розвитку емпатії, уяви та творчого мислення, а також роблять навчальний процес більш емоційно насиченим і цікавим [34, с. 24].

Інтерактивні підходи також передбачають використання роботи в групах, що сприяє розвитку комунікативних навичок і вмінь співпрацювати. Групові завдання можуть включати аналіз історичних джерел, підготовку міні-проєктів, створення схем або презентацій. У процесі такої роботи учні

навчаються розподіляти обов’язки, узгоджувати свої дії та досягати спільного результату.

Суттєвою перевагою інтерактивних методів є їх здатність активізувати пізнавальну діяльність учнів і підвищувати мотивацію до навчання. Вони дозволяють відійти від пасивного сприйняття інформації та перетворити учнів на активних учасників навчального процесу. Це особливо важливо у контексті вивчення складних історичних тем, таких як полісна система, де необхідно не лише запам’ятати факти, але й зрозуміти їх зміст і значення.

Водночас ефективність інтерактивних підходів залежить від їх методично доцільного використання. Вони потребують ретельної підготовки з боку вчителя, чіткого визначення мети та структури заняття, а також урахування вікових особливостей учнів. Без належної організації інтерактивні методи можуть втратити свою навчальну цінність і перетворитися на формальну діяльність [41, с. 9].

Отже, інтерактивні підходи – моделювання, дискусії та рольові практики – є важливим компонентом сучасної методики викладання історії. Вони сприяють глибшому розумінню полісної системи Давньої Греції, розвитку ключових компетентностей та формуванню активної позиції учнів у навчальному процесі. Їх поєднання з традиційними методами створює оптимальні умови для ефективного засвоєння навчального матеріалу.

3.2. Проєктування та оцінювання навчального процесу.

Ефективність вивчення теми «Полісна система Давньої Греції» значною мірою залежить від якісного проєктування навчальних занять та продуманого добору дидактичних матеріалів. На цьому етапі діяльність учителя спрямована не лише на відбір змісту, а й на визначення логіки його подання, форм і методів роботи, а також очікуваних результатів навчання. У сучасних умовах особливого значення набуває орієнтація на компетентнісний підхід, що передбачає поєднання знань, умінь, цінностей і досвіду діяльності учнів.

Проєктування навчального заняття з теми полісної системи доцільно здійснювати з урахуванням чіткої структури уроку, яка включає мотиваційний, змістово-операційний та рефлексивно-оцінювальний етапи. На мотиваційному етапі важливо актуалізувати попередні знання учнів та сформувати інтерес до теми, наприклад через проблемне запитання: «Чому невеликі грецькі поліси змогли створити високорозвинену цивілізацію?». Це дозволяє включити учнів у навчальний процес і задати напрям подальшої роботи [35, с. 12].

Змістово-операційний етап передбачає безпосереднє опрацювання навчального матеріалу. Тут доцільно поєднувати різні методи – як традиційні, так і інтерактивні. Наприклад, пояснення вчителя може супроводжуватися роботою з картою, аналізом джерел або виконанням групових завдань. Важливо, щоб навчальний матеріал був структурований і логічно послідовний, а також відповідав віковим особливостям учнів. У цьому контексті доцільно виділяти ключові поняття (поліс, громадянин, демократія), які мають бути засвоєні на рівні розуміння, а не лише запам’ятовування.

Рефлексивно-оцінювальний етап спрямований на узагальнення знань, їх осмислення та оцінювання результатів навчання. Учні можуть виконувати підсумкові завдання, брати участь у дискусіях або формулювати власні висновки щодо значення полісної системи. Такий підхід сприяє розвитку навичок самооцінки та рефлексії.

Не менш важливим компонентом є розробка дидактичних матеріалів, які забезпечують ефективне засвоєння теми. До них належать схеми, таблиці, картки із завданнями, історичні джерела, ілюстрації, карти та мультимедійні ресурси. Наприклад, схема «Структура полісу» допомагає учням систематизувати знання про органи влади, соціальні групи та функції громадян. Порівняльні таблиці («Афіни – Спарта») сприяють формуванню аналітичних умінь, дозволяючи виявити спільні та відмінні риси різних моделей полісного устрою [29, с. 109].

Важливим є також створення диференційованих завдань, що враховують рівень підготовки учнів. Для одних учнів можуть пропонуватися завдання репродуктивного характеру (відтворення фактів, визначення понять), для інших – аналітичні або творчі (порівняння, оцінювання, моделювання ситуацій). Такий підхід дозволяє забезпечити індивідуалізацію навчання та підвищити його ефективність.

Сучасне проєктування навчального процесу передбачає також використання міжпредметних зв’язків, зокрема з літературою, географією, правознавством. Наприклад, звернення до античних міфів або літературних текстів допомагає краще зрозуміти культурний контекст полісного життя, а робота з картою – усвідомити географічні чинники розвитку полісів.

Окрему увагу слід приділити використанню цифрових ресурсів, які розширюють можливості навчання. Презентації, інтерактивні карти, відеоматеріали сприяють візуалізації інформації та підвищують інтерес учнів до теми. Водночас їх використання має бути педагогічно доцільним і підпорядкованим навчальній меті [23, с. 64].

Отже, розробка навчальних занять і дидактичних матеріалів є ключовим етапом організації навчального процесу, що забезпечує ефективне засвоєння теми полісної системи Давньої Греції. Комплексний підхід, що поєднує чітке планування, використання різноманітних методів і засобів навчання, а також урахування індивідуальних особливостей учнів, дозволяє створити оптимальні умови для формування історичних знань і компетентностей.

Оцінювання результатів навчання є невід’ємною складовою освітнього процесу, оскільки дозволяє визначити рівень засвоєння учнями навчального матеріалу, сформованість умінь і навичок, а також ефективність застосованих педагогічних стратегій. У контексті вивчення теми «Полісна система Давньої Греції» оцінювання має бути спрямоване не лише на перевірку фактологічних знань, але й на виявлення здатності учнів розуміти сутність

історичних явищ, аналізувати їх та застосовувати у різних навчальних ситуаціях.

Сучасний підхід до оцінювання базується на компетентнісній парадигмі, що передбачає комплексне врахування знань, умінь, ціннісних орієнтацій і досвіду діяльності учнів. У цьому контексті доцільно виділяти кілька основних груп критеріїв. По-перше, це когнітивні критерії, які охоплюють рівень засвоєння знань: розуміння сутності полісу, його структури, форм правління, соціальних відносин, історичних процесів розвитку. Важливим є не лише відтворення інформації, але й здатність учнів пояснювати причинно-наслідкові зв’язки та робити узагальнення [22, с. 59].

По-друге, слід враховувати діяльнісні критерії, що характеризують уміння застосовувати знання на практиці. До них належать навички аналізу історичних джерел, роботи з картою, порівняння різних політичних систем, участі в дискусіях і рольових іграх. Саме ці вміння свідчать про сформованість історичного мислення та здатність учнів до самостійної пізнавальної діяльності.

По-третє, важливими є ціннісно-орієнтаційні критерії, які відображають ставлення учнів до історичного матеріалу, їх розуміння значення полісної системи для розвитку цивілізації, а також здатність проводити паралелі з сучасністю. У процесі вивчення цієї теми формується усвідомлення ролі громадянина у суспільстві, значення демократії, відповідальності за прийняття рішень.

Оцінювання результатів навчання може здійснюватися у різних формах: усне опитування, письмові роботи, тестування, виконання практичних і творчих завдань. Особливу роль відіграють комплексні завдання, які поєднують різні види діяльності, наприклад аналіз джерела з подальшим формулюванням висновків або порівняльна характеристика Афін і Спарти. Такі завдання дозволяють більш об’єктивно оцінити рівень підготовки учнів [29, с. 44].

Окремого значення набуває формувальне оцінювання, яке спрямоване не стільки на фіксацію результату, скільки на підтримку процесу навчання. Воно передбачає надання учням зворотного зв’язку, рекомендацій щодо покращення результатів, стимулювання їхньої активності та самостійності. У цьому контексті важливо залучати учнів до самооцінювання та взаємооцінювання, що сприяє розвитку рефлексії та відповідальності за власне навчання.

Оцінювання ефективності методики викладання теми також є важливим аспектом педагогічної діяльності. Воно передбачає аналіз того, наскільки обрані методи і форми роботи сприяють досягненню поставлених цілей. Критеріями ефективності можуть бути рівень навчальних досягнень учнів, їхня активність на уроках, зацікавленість у вивченні теми, здатність застосовувати знання у нових ситуаціях. Важливим показником є також сформованість ключових компетентностей, зокрема критичного мислення та громадянської свідомості [53, с. 116].

Водночас слід враховувати, що оцінювання має бути об’єктивним, систематичним і прозорим. Учні повинні розуміти критерії оцінювання, знати вимоги до виконання завдань і мати можливість покращити свої результати. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання та формуванню позитивного ставлення до освітнього процесу.

Відповідно, система оцінювання результатів навчання і ефективності методики повинна бути комплексною та багатовимірною. Вона має враховувати різні аспекти навчальної діяльності учнів і забезпечувати зворотний зв’язок між учителем і учнями. Такий підхід дозволяє не лише об’єктивно оцінити рівень засвоєння теми полісної системи Давньої Греції, але й удосконалювати методику її викладання.

* * *

Отже, ефективне опанування теми «Полісна система Давньої Греції» у закладах загальної середньої освіти забезпечується за умови комплексного

використання різноманітного дидактичного інструментарію. Поєднання традиційних методів навчання з інтерактивними підходами створює оптимальні умови для формування системних історичних знань і розвитку пізнавальної активності учнів. Традиційні методи забезпечують логічність, послідовність і наукову обґрунтованість викладу матеріалу, тоді як інтерактивні технології – моделювання, дискусії, рольові практики – сприяють глибшому осмисленню історичних процесів, формуванню критичного мислення та залученню учнів до активної діяльності. Саме таке поєднання дозволяє подолати формалізм у засвоєнні знань і забезпечити їх практичну спрямованість.

Водночас результативність навчального процесу значною мірою залежить від якісного педагогічного проєктування та об’єктивного оцінювання навчальних досягнень. Чітке визначення цілей, структурованість навчальних занять, використання різноманітних дидактичних матеріалів і врахування індивідуальних особливостей учнів створюють умови для ефективного засвоєння складного історичного змісту. Комплексна система оцінювання, орієнтована на перевірку не лише знань, але й умінь і ціннісних орієнтацій, дозволяє визначити рівень сформованості історичної компетентності та ефективність обраних методичних підходів. Таким чином, педагогічні стратегії, що поєднують змістову глибину з методичною різноманітністю, забезпечують досягнення високих освітніх результатів у процесі вивчення полісної системи Давньої Греції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави розглядати полісну систему Давньої Греції як один із ключових феноменів античної цивілізації, що поєднує в собі риси політичної організації, соціальної структури та культурної спільноти. Поліс виступав не лише формою державності, але й специфічним типом громадянського колективу, в межах якого формувалися уявлення про участь у політичному житті, відповідальність за прийняття рішень, значення закону та суспільного порядку. Його становлення і розвиток упродовж архаїчної та класичної епох відображають складні процеси трансформації грецького суспільства – від родоплемінних відносин до розвинених політичних систем. Водночас різноманітність полісних моделей, зокрема співіснування демократичних і олігархічних форм правління, свідчить про варіативність шляхів політичного розвитку та наявність внутрішніх суперечностей, пов’язаних із соціальною нерівністю, обмеженим колом громадян і залежністю значної частини населення.

Осмислення полісу як історичного явища дозволяє не лише глибше зрозуміти специфіку античного світу, але й виявити витоки багатьох явищ, що мають продовження у подальшій європейській історії. Ідеї громадянства, колективного управління, участі у суспільному житті, що зародилися у грецьких полісах, стали важливими елементами політичної культури наступних епох. Водночас критичний аналіз полісної системи дає змогу усвідомити її обмеження, уникнути ідеалізації античної демократії та сформувати більш об’єктивне уявлення про історичний розвиток суспільства.

Вивчення цієї теми у шкільному курсі історії має значний освітній і виховний потенціал. Воно сприяє формуванню в учнів цілісного бачення історичного процесу, розвитку умінь аналізувати складні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та робити узагальнення. Разом з тим, складність і багатогранність полісної системи зумовлюють наявність певних труднощів у її засвоєнні, зокрема пов’язаних з абстрактністю понять,

необхідністю одночасного розуміння політичних, соціальних і культурних аспектів, а також відмінностями між античними і сучасними уявленнями про державу і суспільство. Це визначає потребу у методично виваженому підході до організації навчального процесу.

Ефективність навчання значною мірою забезпечується поєднанням різних педагогічних стратегій. Традиційні методи створюють основу для системного і послідовного викладу матеріалу, сприяють формуванню базових знань і навичок. Водночас інтерактивні підходи – моделювання, дискусії, рольові практики – дозволяють активізувати пізнавальну діяльність учнів, залучити їх до осмислення історичних процесів і сформувати практичний досвід застосування знань. Саме поєднання цих підходів забезпечує не лише засвоєння інформації, але й розвиток критичного мислення, комунікативних умінь і здатності до самостійного аналізу.

Важливу роль у досягненні результативності навчання відіграє цілеспрямоване проєктування освітнього процесу. Чітке визначення навчальних цілей, логічна структура занять, добір адекватних форм і методів роботи, а також використання різноманітних дидактичних матеріалів створюють умови для ефективного засвоєння теми. Особливого значення набуває використання візуальних засобів, порівняльних схем, історичних джерел і цифрових ресурсів, що сприяють кращому розумінню матеріалу та підвищенню мотивації учнів.

Не менш важливою є система оцінювання, яка має бути спрямована не лише на фіксацію рівня знань, але й на виявлення сформованості ключових компетентностей. Комплексний характер оцінювання, що враховує когнітивні, діяльнісні та ціннісні аспекти навчання, дозволяє більш об’єктивно визначити результати освітнього процесу та своєчасно коригувати методику викладання. Використання формувального оцінювання, самооцінки і взаємооцінювання сприяє розвитку рефлексії та відповідальності учнів за власне навчання.

Таким чином, поєднання ґрунтовного історичного змісту з сучасними педагогічними підходами забезпечує ефективне опанування теми полісної системи Давньої Греції у закладах загальної середньої освіти. Це створює передумови для формування в учнів не лише знань про античний світ, але й важливих життєвих компетентностей – критичного мислення, громадянської свідомості, здатності до аналізу та оцінювання суспільних явищ. Саме такий підхід відповідає сучасним вимогам історичної освіти і сприяє підготовці активного, свідомого громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Арістотель. Політика / передм. і перекл. М. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 3. Практикум. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2010. 554 с.
3. Бандровський О. Г., Власов В. С. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2023. 240 с.
4. Власов В. С., Желіба О. М. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2023. 208 с.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. Освіти. Харків : Ранок, 2023. 224 с.
6. Голованов С. О. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2023. 224 с.
7. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. *Концептуальні засади сучасної шкільної історичної освіти: збірник документів і наукових праць* / за ред. К. О. Баханова. Бердянськ: БДПУ, 2007. С. 20-26.
8. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 15.01.2026).
9. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12 (дата звернення: 05.01.2026).
10. Концепція Нової української школи. 2017 // URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepcziya.pdf (дата звернення: 17.02.2026).

11. Навчальні програми. Всесвітня історія. Історія України. 6–11 класи.URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
12. Сорочинська Н. М., Гісем О. В. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. Освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2023. 256 с.
13. Сорочинська Н., Мартинюк О. Всесвітня історія. Історія України [інтегрований курс]: підручник для 6 класу. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 224 с.
14. Шама О. Історія Стародавньої Греції. Хрестоматія. Посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 256 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12738/1/Shama_Istoriia_Starodavnoho_%20Hretsii.pdf (дата звернення: 19.01.2026).

ІІ. ЛІТЕРАТУРА

15. Алешкевич Я.А. Органи влади та управління стародавньої Греції до елліністичного періоду. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2011. Вип.27. С. 227-231.
16. Антична археологія: текст лекцій / уклад. В. А. Рудий. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 200 с.
17. Балух В. О., Коцур В. П. Історія Стародавнього Риму: курс лекцій. Чернівці: Книги XXI, 2005. 680 с.
18. Балух В. О., Коцур В. П. Культура Античності: підручник. Чернівці: Наші книги, 2015. 632 с.
19. Балух В. О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції: курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 420 с.

20. Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі: навчальний посібник. Львів: Афіша, 2002. 328 с.
21. Баукова А. Антична археологія: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 346 с.
22. Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків: Основа, 2005. 128 с.
23. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Харків: Основа, 2008. 159 с.
24. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Основа, 2011. 239 с.
25. Баханов К. О. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Дидактичний словник-довідник. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.
26. Бичко А. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 390 с.
27. Богданова В. Використання методик розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія України.* 2006. № 9. С. 6-17.
28. Гусєва Н. О. Учень як суб'єкт пізнавальної діяльності в контексті викладання теоретичного матеріалу на уроках історії. Таврійський вісник освіти. 2016. № 4 (56). С. 99-102.
29. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : навч.-метод. посіб. / [уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко]. Київ: А. П. Н., 2002. 136 с.
30. Історія світової культури: навч. посібник / кер. авт. колективу Л. Левчук. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 400 с.
31. Історія стародавнього світу. Частина 2. / За ред. Крушкол Ю. С. Київ: Вища школа, 1976. 414 с.
32. Історія та культура Античності: навчальний посібник / упор.: Я. А. Алешкевич. Ужгород: «ДВНЗ» УжНУ, 2023. 180 с.
33. Ісхакова А. В., Мірошніченко С. В. Історія Стародавнього світу. Схід, Греція, Рим. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2024. URL:

https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/14965 (дата звернення: 19.02.2026).

34. Кожем'яка О. Ігри з історії Стародавньої Греції. Еллінізм. Всесвітня історія. 6 клас. *Історія України*. 2005. № 13. С. 22-24.
35. Ксьондзик Т. Проблемне навчання як засіб формування культури історичного мислення. *Історія України*. 2015. № 43. С. 10-14. 80.
36. Кулікова Л. Б. Всесвітня історія. Стародавній світ. Том І: курс лекцій Харків: Фоліо, 2025. 320 с.
37. Кун М. Легенди та міфи Стародавньої Греції. Харків: Фоліо, 442 с.
38. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / за ред. Яртися А. В., Мельника В. П. Львів : Світ, 2005. 568 с.
39. Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. Львів, 1988.
40. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
41. Марченко М. Дидактичні ігри з історії стародавнього світу (6 клас). *Все для вчителя*. 2010. № 6. С. 2-9.
42. Мисан В. Сучасний урок історії: традиція і новаторство: навч.-метод. посіб. Рівне: МЕГУ ім. С. Дем'янчука, 2008. 120 с.
43. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Видавнича група «Основа», 2005. 124 с.
44. Мустафін О. Р. Справжня історія Стародавнього часу. Харків: Фоліо, 2018. 400 с.
45. Нечволод Л. І. Нетрадиційні уроки історії. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 224 с.
46. Опря І. А. Афіни та Спарта: ідеологічний конфлікт демократії та олігархії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 24. С. 86-88.

47. Опря І. А. Боротьба Афін і Спарти за гегемонію у стародавній Греції у V ст. до н. е. *Science and society: modern trends in a changing world. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference*. MDPC Publishing. Vienna, Austria. 2024. С. 458-462.
48. Опря І. А., Опря Б. О. Культурні надбання Стародавньої Греції та Риму як чинник розвитку туризму. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 1(43). С. 3302-3313.
49. Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література. Київ: Либідь, 2001. 718 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/413985.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
50. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
51. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2007. № 6. С. 3-12.
52. Ручинська О. А. Антична культура. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. 60 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi20/0013051.pdf (дата звернення: 24.01.2026).
53. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во ХНАДУ, 2017. 324 с.